

Kommunal

Dags för ett jämställt och friskt arbetsliv

*Prememoria med förslag om åtgärder för bättre arbetsmiljö i
vård och omsorg.*

Ett viktigt steg åt rätt riktning

Kommunal har i decennier försökt på olika sätt bidra till formulering av arbetsmiljöproblemen i vård- och omsorgssektorn. I våra utredningar och artiklar, i vårt opinionsarbete, på olika forum och vid förhandlingar har vi beskrivit brister i medlemmarnas arbetsmiljö. Genom att delta i diskussioner på forskarseminarier, konferenser, mässor och möten har vi försökt väcka intresse hos forskare, tjänstemän och politiska beslutsfattare om arbetsmiljön på kvinnodominerade arbetsplatser.

Mot denna bakgrund betraktar Kommunal de senaste årens växande intresse för arbetsmiljön i vård- och omsorgssektorn som ett viktigt steg åt rätt riktning.

Arbetsrelaterade besvär bakom ökande sjukskrivningar?

Ett viktigt motiv för växande intresse för arbetsmiljön kan vara den ökande sjukskrivningen. Från den lägsta nivån på 7,4 nettodagar per försäkrad kvinna och år och 4,7 för män (december 2010), ökade sjukpenningtalet¹ stadigt under åren som följde, och februari 2015 nådde det 12,5 nettodagar per försäkrad kvinna och år och 6,8 för män.

Kvinnors sjukfrånvaro ökar snabbare än männens oavsett sektor, bransch eller yrke, men utvecklingen är särskilt framträdande inom vård, skola och omsorg och psykiska symptom som ångest, oro, sömnlöshet samt depressionssymptom och utmattningssyndrom utgör den vanligaste sjukskrivningsorsaken.

Procentuell andel av Kommunals medlemmar med olika besvär i jämförelse med genomsnittet på arbetsmarknaden, 2013. Källa: Levnadsförhållandeundersökningar

	Kommunal	Genomsnittet på arbetsmarknaden
Psykiska ansträngningar	61	45
Trött morgnar	25	22
Trött dagar	36	27
Trött kvällar	42	28
Besvär med sömnen	35	27
Huvudvärk	23	14
Ängslan, oro mm	7	4
Värk i skuldror, nacke eller axlar	15	8
Ryggsmärta, mm	18	11
Värk i händer, ben, mm	18	10

¹ "Sjukpenningtalet är antalet utbetalda nettodagar med sjukpenning och rehabiliteringspenning per registrerad försäkrad (befolkningen) 16–64 år exklusive försäkrade med hel sjukersättning eller aktivitetsersättning. "Försäkringskassan (2014), Sjukfrånvarons utveckling.

I föregående tabell visas andelen av Kommunals medlemmar som 2013 rapporterade olika psykiska och fysiska symtom. Över 60 procent upplever arbetet som psykiskt ansträngande och skillnaden är stor, 16 procentenheter, jämfört med genomsnittet. Betydligt större andel, 35 procent jämfört med 27 uppges att de sover dåligt. Tydliga skillnader visas för samtliga symtom som i tabellen. Utredningar som Kommunal gjort över åren har visat på liknande resultat.

Enligt Försäkringskassan är den generella risken för sjukskrivning för vård- och omsorgspersonal 8 procent över genomsnittet och risken är ännu högre för sjukskrivning på grund av psykisk sjukdom, 11 procent över genomsnittet.

Det finns risk för att ökande sjukfrånvaro kan leda till längre sjukskrivningar, som i sin tur kan övergå till sjukersättning och aktivitetsersättning. En sådan utveckling skulle innebära ett mänskligt lidande och enorma kostnader både för individer som drabbas och för samhället i stort. Försäkringskassan² är orolig för en sådan utveckling och vill väcka uppmärksamhet nu, medan sjukskrivningen fortfarande är på en relativt hanterbar nivå.

Faktorer i arbetet som förklarar ohälsa

Vilka faktorer i arbetet påverkar hälsan negativt? Varför ökar kvinnors sjukfrånvaro relativt snabbare än mäns?

Balans, stöd och tillfredsställelse

Under de senaste åren har allt mer forskning och utredning ägnats åt kvinnors arbetsrelaterade hälsa. Bland annat har SBU (Statens beredning för medicinsk utvärdering) presenterat två omfattande forskningsgenomgångar som är särskilt intressanta och citeras i denna promemoria.

SBU har, i forskningssammanställningen *Arbetsmiljöns betydelse för symptom på depression och utmattningssyndrom*, belyst de situationer i arbetet som påverkar hälsan - små möjligheter att påverka arbetsituationen i kombination med höga psykiska krav, mobbning i arbetet, bristande stöd från arbetsledning och kolleger, pressande arbete, allt för lite belöning och oro för sin anställning leder till att anställda utvecklar mer depressionssymtom och utmattningssyndrom över tid.³

I rapporten framgår också att kvinnor och män som utsätts för likartade arbetsvillkor utvecklar i lika hög grad depressionssymtom eller symtom på utmattningssyndrom. Denna slutsats kan innebära att skillnader i villkor, snarare än könsegenskaper, förklarar varför kvinnor drabbas av psykiska besvär i högre grad än män.

² Försäkringskassan (2014). Socialförsäkringsrapport 2014:4

³ SBU(2014) Arbetsmiljöns betydelse för symptom på depression och utmattningssyndrom.

<http://www.sbu.se/sv/> eller <http://blogg.kommunal.se/utredare/2014/06/26/det-har-lange-varit-dags-att-forebygga-ohalsa-arbetet/>

SBU har även belyst sambandet mellan bristande kontroll och ryggbesvär: Anställda som arbetar i en miljö som speglas av höga krav i kombination med låg kontroll, böjd eller vriden ställning vid manuell lyft, tungt fysiskt arbete, helkroppsvibration samt arbete utanför kontorstid (till exempel skiftarbete) har mer ryggbesvär än i andra grupper. Samtidigt visar SBU:s forskningssammanställning att människor, som i sitt arbete upplever balans, stöd och tillfredsställelse, utvecklar mindre ryggbesvär än andra.⁴

Samvetsstress i äldreomsorgen

Ett nytt forskningsresultat om samvetsstress hos anställda i äldreomsorgen⁵ visar på samband mellan en hög nivå av samvetsstress och utbrändhet och att nivån på samvetsstress är mycket högre hos kvinnor än hos män samt att kvinnor får mindre socialt stöd från sina arbetskamrater jämfört med män.

Samvetsstress uppstår när man i arbetet ofta känner en börda av dåligt samvete. En källa till dåligt samvete i äldreomsorgen är, enligt denna forskning, den börda som anställda upplever att de bär, när de arbetar enligt bestämda riktlinjer, när de arbetar under tider av nedskärningar och omorganisering. De utsätts för prioritering mellan svårbegripliga riktlinjer samtidigt som de kämpar för att göra sitt bästa för äldreomsorgstagarna.

Nedskärningar och omorganisering i vård och omsorg begränsar anställdas utrymme att utföra sitt arbete på sätt som möter vård- och omsorgstagarnas förväntningar och samhällets värderingar, vilket resulterar i att anställda känner sig bakbundna.

Arbetsmiljö och genus

På uppdrag av förra regeringen genomförde Arbetsmiljöverket omfattande tillsynsutredningar under perioden 2011-2014 med särskilt fokus på arbetsmiljön på kvinnodominerade arbetsplatser⁶. Några av de viktigaste slutsatserna sammanfattas i följande punkter:

- Kvinnodominerade arbetsplatser, bl.a. vård, skola och omsorg har sämre förutsättningar för att ha en bra arbetsmiljö jämfört med män i tekniska yrken inom samma sektor. Till exempel har det visat sig att det generellt sett är betydligt fler anställda per chef i hemtjänsten jämfört med teknisk verksamhet. Detta är naturligtvis allvarligt med tanke på att hemtjänsten och hela äldreomsorgen är verksamheter som präglas av höga krav och låg kontroll och att de är relationsintensiva. Utan chefsstöd känns det svårt, om inte omöjligt, att komma undan allvarliga hälsorisker. Ett annat exempel som tas upp är att hemtjänsten hade mindre resurser i form av utrustning och for-

⁴ SBU (2014) Arbetsmiljö och ryggbesvär. <http://www.sbu.se/sv/> eller <http://blogg.kommunal.se/utredare/2014/10/15/kan-arbetsmiljo-orsaka-ryggbesvar/>

⁵ Åhlin, J (2015). Samvetsstress och utbrändhet bland personal inom äldreomsorg <http://www.umu.se/ViewPage.action?siteNodeId=4529&languageId=3&contentId=248390>

⁶ Arbetsmiljöverket (2015). Kvinnors arbetsmiljö 2011-2014. Slutrapport.

don. Arbetsgivare har inte varit medvetna om dessa skillnader i förutsättningar mellan kvinnodominerade och mansdominerade arbetsplatser.

- Brister i det systematiska arbetsmiljöarbetet - undersökningar och riskbedömningar av arbetsförhållandena genomförs inte eller har brister, framför allt arbetsförhållandena hemma hos enskilda brukare.
- Höga arbetskrav (många arbetsuppgifter, stor arbetsmängd) i förhållande till personalresurserna.
- Det finns stora behov att utveckla metoder som är lätta att tillämpa för att bedöma risker vid situationer med personförflyttningar.

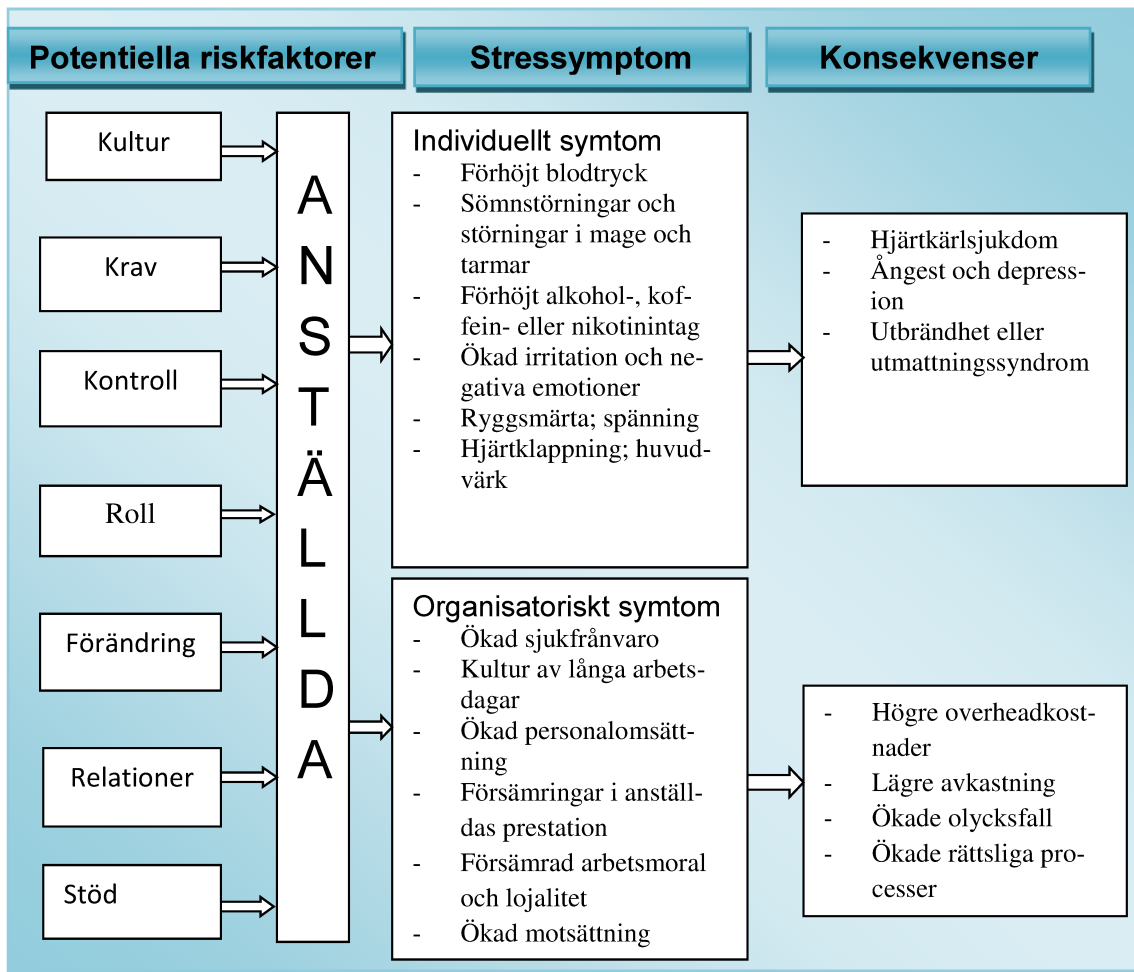
Stress förkortar liv

Internationella arbetstagarorganisationen, ILO, publicerar på sin webbsida fakta om hur vanligt den arbetsrelaterade stressen har blivit och om dess orsaker och långvariga effekter.

Mer än hälften av alla förlorade arbetsdagar i Europa är orsakade av arbetsrelaterad stress, enligt ILO. Antalet människor som lider av stressrelaterade sjukdomar, antingen orsakade eller förvärrade av förhållanden i arbetet, bedöms fortsätta öka. ILO manar till förebyggande åtgärder, då stress kan på längre sikt leda till allvarlig ohälsa som minnesförluster, sjukdomar i muskler och leder, högt blodtryck, hjärt- och kärlsjukdomar - sjukdomar som kan orsaka allt från sjukskrivningar och funktionsnedsättningar till krävande medicinsk vård och till förtidig död.⁷

⁷ ILO (2014). Psychosocial risks and work-related stress. http://www.ilo.org/safework/areasofwork/workplace-health-promotion-and-well-being/WCMS_108557/lang--en/index.htm

Modell för arbetsrelaterad stress

© Palmer & Cooper 2001 Källa: www.ilo.org; Palmers, Coopers and Thomas modell för stress

Modellen sammanfattar relationer mellan riskfaktorer i arbetet och stressymptom hos individ respektive organisation, som i sin tur kan ha allvarliga konsekvenser för hälsan och kan belasta organisationens ekonomi.

Under potentiella riskfaktorerna kultur, krav och kontroll i modellen kan sorteras dåligt utformat arbetstidsschema (t.ex. delade turer), olika former av långa pass som negativt påverkar familjelivet eller sociala livet i stort, oförutsägbara arbetstider, arbete under tidspress, avsaknad av möjlighet att påverka beslut.

Kvinnor "betalar hela notan"

Anställda i kvinnodominerade yrken beviljas livränta för sina arbetsrelaterade skador, som inte är olycksfall, mer sällan än anställda i mansdominerade yrken, enligt IFS, Inspektionen för socialförsäkringen (2011). 2010 hade fler arbetstagare i vård- och omsorgsarbete än i något annat yrke ansökt om livränta, men mycket få fick bifall. Skillnaden som beror på yrke är 17 procentenheter. ISF:s utred-

ning visar att den försäkringsmedicinska rådgivarens yttrande har stor betydelse vid bedömningen av arbetsskadeärenden. Detta grundas i sin tur på för bedömaren välbekant evidens från den medicinska forskningen, som i sin tur ofta utgår ifrån mansdominerade industrimiljöer.⁸

Detta innebär att anställda inom kvinnodominerade yrken, inte bara utsätts för arbetsmiljöns konsekvenser för hälsan utan också förlorar ekonomiskt.

Röda trådar om risker i arbetsmiljö och ohälsa i vård och omsorg

Som det framgår i inledningen av denna PM visar Försäkringskassans statistik tydligt att sjukfrånvaron av anställda i vård och omsorg ökar i snabbare takt än genomsnittet - den generella risken är 8 procent över genomsnittet medan risken för den vanligaste sjukskrivningsorsaken, nämligen psykiska symptom är 11 procent över genomsnittet. I faktatabellen visas att medlemmar i Kommunal mycket ofta upplever psykiska ansträngningar i arbetet, är ofta trötta, har sömnstörningar, besväras av huvudvärk och ryggsmärta. Dessa är stressymptom som beror på obalans på grund av höga krav och låg kontroll. Forskningssammanställningar av hög kvalitet, som citerats fastställer den allvarliga konsekvens för hälsan som obalans mellan krav och kontroll har på längre sikt. Kommunal vet hur detta går till i praktiken. Vi vet att våra medlemmar känner en tärande frustration som gör dem sjuka. Utrymmen för återhämtning, för reparation av fysik och psyke har blivit trängre med kraven som ökar och med resurserna som inte hänger med.

⁸ ISF (2011). *Beslut om arbetsskada ur jämställdhets perspektiv*.

Förslag om åtgärder

Beslutsfattare och arbetsgivare begär mer kunskap om sambanden mellan arbetsmiljö och ohälsa. Naturligtvis behövs fortsatt forskning och utredning, framförallt för att arbetslivet förändras p.g.a. förändringar på makro nivå, som påverkar ekonomiska och organisatoriska/politiska strukturer. Både demografin och globaliseringen brukar nämnas som exempel. Men redan nu finns tillräckligt relevant kunskap om samband mellan riskfaktorer i arbetet och ohälsa, så fokus borde flyttas över till satsning på förebyggande och hälsofrämjande åtgärder.

Mot denna bakgrund föreslår Kommunal följande åtgärder:

1. Utlys forskning för att utveckla en nationell modell för ökad balans mellan krav och kontroll i vård och omsorgsarbetet.

En sådan modell ska bygga på nyckelfaktorer i krav-kontroll-socialstöd modellen:

- Bemanningen av vård- och omsorgsverksamhet ska vara på tillräckligt hög nivå i förhållande till kraven som enskilda servicetagare ställer, den ska uppfylla verksamhetens krav på kontinuitet, utbildning och kompetens,
- Anställda ska garanteras inflyttande,
- En regelbunden bedömning ska göras av tidsåtgången för olika arbetsmoment, där hänsyn tas till omsorgstagarens särskilda behov,
- Arbetstidens (schemats)försägarbarhet och rimlighet ska säkerställas med hänsyn tagen till anställdas fritid och sociala liv,
- Anställda ska få stöd av närmaste chef både i frågor som berör arbetet och utanför arbetet.

2. Bygg upp en forskningsinstitution vid ett universitet/högskola som ur ett arbetsorganisatoriskt perspektiv får ta fram kännetecknen för friska arbetsplatser inom vården och omsorgen. Jobba med benchmarking av friska arbetsplatser.

3. Inför hälsofrämjande åtgärder på arbetsplatsen i två steg:

Steg 1. Övergripande, men obligatorisk introduktion om arbetsmiljö, stress och hälsa samt livsstilens betydelse.

Steg 2. Utbildning om stress och dess allvarliga konsekvenser för hälsan på längre sikt. Denna utbildning bör betraktas som del av en kompetensutveckling i arbetet och bör premieras. Samtidigt bör det finnas en handlingsplan för en hälsoutveckling i form av samtalsstöd/coaching, fysisk träning, rökavvänjning eller avvänjning av annat missbruk.

- 4. Utöka Arbetsmiljöverkets inspektionsverksamhet på kvinnodominerade arbetsplatser i vård och omsorg.**
- 5. Återkommande utbildning för budgetansvariga chefer och arbetsplatschefer om arbetsrelaterad stress och konsekvensen av det för individ och organisation.**

Arbetsmiljöverkets rapport visar att chefer inte alls var medvetna om genusperspektivet i arbetsmiljöproblemen.

- 6. Se över tillgång och kvalitet på arbetsredskapen i vård och omsorg samt utveckla metoder som är lätta att tillämpa för att bedöma risker vid situationer med personförflyttningar.**
- 7. Inför fasta rutiner för utvärdering och uppföljning av genomförda riskanalyser vid omorganisationer och nedskärningar i vård- och omsorgsverksamheter. Både brister i att göra riskanalyser vid förändringar och försummelse av arbetsmiljö-/hälsokonsekvenserna för anställda borde leda till ekonomiska sanktioner mot arbetsgivare.**
- 8. Inför genusperspektiv vid bedömning av arbetsförmåga och arbetsskada som inte är olycksfall.**